

Динаміка уявлень студентської молоді про персоніфікований еталонний образ української мови

В. Ф. Чемес

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: chemes@ukr.net

Paper received 29.08.20; Accepted for publication 15.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-235VIII70-02>

Анотація. Проаналізовано у динамічному аспекті дві серії (2000 рік і 2017-2019 роки) відповідей студентів-філологів Київського національного університету імені Тараса Шевченка на одне з запитань соціолінгвістичного анкетування, а саме: *Назвіть, будь ласка, імена 3-5 відомих усім людей, мова яких, на Вашу думку, є еталоном (зразком) правильності і краси української мови.* Засвідчено у частотній вершині імен (2017-2019) значне збільшення імен сучасників, радикальне збільшення представників мистецтва, значне збільшення представників медіа-сфери, значне зменшення імен письменників і осіб чоловічої статі. Запропоновано соціолінгвістичну інтерпретацію відповідних даних.

Ключові слова: соціолінгвістика, лонгitudне опитування, динамічний аспект, українська мова, персоніфікований образ еталонної мови, соціо-культурні фактори.

Сучасна лінгвосоціометрія одним із своїх пріоритетів передбачає динамічний аспект аналізу відповідно до субстанціальних ознак самого об'єкта – мовно-культурної свідомості мовців [див. 1, с. 113-117; 2, с. 16-63]. Протягом останніх більш ніж 20 років автор комплексно досліджує проблеми соціолінгвістичного моделювання мовного буття різних соціальних стратів українського суспільства, зокрема і студентського середовища [3, с. 106-1120]. Для такого лонгitudного дослідження було розроблено соціолінгвістичну анкету із серією запитань (50), які імпліцитно містять у своєму формулюванні відповідні робочі гіпотези щодо ймовірності і обумовленості відповідними соціальними змінними відповідей респондентів.

Об'єкт цього дослідження – дві умовні часові серії (а) 2000 рік і б) 2017-2019 роки) відповідей представників кількох референтних груп студентів різних курсів філологічного профілю Київського національного університету імені Тараса Шевченка на одне запитання власне лінгвістичного модуля, а саме:

38. *Назвіть, будь ласка, імена 3-5 відомих усім людей, мова яких, на Вашу думку, є еталоном (зразком) правильності і краси української мови:*

304.....

305..... і т. д.

Предмет – з'ясування кількісно-якісної динаміки найчастотніших називань респондентами імен осіб, які суб'єктивно для них є еталоном (зразком) правильності і краси української мови.

Умови і особливості проведених анкетувань: місце – навчальна аудиторія; засіб – комплексна багаторівнева анкета (початковий етап анкетування передбачав також заповнення власне соціологічного модуля – дані про особу анкетованого); характер анкети – анонімна; час – спеціально не обумовлений; спосіб обробки і презентації даних анкетування – статистичний з побудовою графіків-діаграм. Кількісно-якісна характеристика анкетованих груп: при формуванні обсягів зіставляваних масивів анкет останні було об'єднано у два умовні блоки за критерієм часової динаміки, зокрема: 1) 2000 рік (223 респонденти); 2) 2017-2019 рр. (136 респондентів).

Робоча гіпотеза: протягом останнього двадцятиліття не могли не відбутися певні зміни у характері та інтенсивності вживання української мови у різних

стратах сучасного українського суспільства під дією певних факторів позамовного характеру (насамперед, звичайно ж, – зміна функціонального статусу національної мови), повна предметна парадигма яких з-поміж інших включає і так зв. лінгвокультурологічний, тобто фактор мовно-культурної соціалізації (інтеріоризації) особи як суб'єкта соціуму [4, с. 152-159]. Ця обставина обумовила упродовж спостережуваного періоду суб'єктивний перерозподіл респондентами пріоритетних імен у частотній вершині найназиваніших, про що йтиметься нижче. Результати опрацювання відповідей респондентів подані у **Діаграмах 1 і 2**. Вони надаються до зіставлень, їх слід вважати релевантними і симптоматично-показовими.

Обговорення результатів анкетування. Графічне опрацювання даних двох різночасових серій анкетувань (див. **Діаграми 1, 2**) уможливорює і унаочнює необхідний зіставний аспект їх аналізу, дозволяючи в подальшому їх інтерпретацію в категоріях мотивів, причин, факторів тощо.

Аналіз даних анкетувань може здійснюватися як на макрорівні (цілісний перелік названих респондентами імен), так і на мікрорівні, який передбачає врахування відповідних опосередкувань відповідей спектром різноманітних характеристик респондентів, закладених як відповідні змінні у соціологічному модулі анкети – зокрема й таких, наприклад, як: 1) національність респондента; 2) мова викладання у середній школі; 3) місцевість, де відбувалася соціалізація респондента (дитинство і навчання в середній школі – відповідний регіон України чи іншої країни); 4) рідна мова респондента; 5) рідна мова батьків; 6) мова спілкування в родині тощо. Далі йтиметься власне про макрорівень інтерпретації матеріалу, що дозволяє констатувати таке.

У рангово-частотну вершину в обох часових серіях увійшли такі групи осіб: 1) письменники; 2) митці; 3) представники медіа-сфери (*Т. Шевченко; Н. Матвієнко; А. Мазур*).

1. У певному співвідношенні представлені як постаті минулих часів («мертві»): *М. Коцюбинський*, так і сучасники («живі»): *М. Вересень*.

2. Так само маємо певне співвідношення імен чоловіків (*І. Франко*) і жінок (*О. Забужко*).

3. В обох серіях присутнє надчасове «ядро» імен,

зокрема якщо йдеться про першу частотну п'ятірку, причому це виключно письменники (пор. (за спадним принципом): *Т. Шевченко, Л. Костенко, І. Франко, Леся Українка (2000)* і *Л. Костенко, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко (2017-2019)*). Показово, що лише по одній постаті належать до варіативних: відповідно *І. Драч (2000)* і *О. Авраменко (2017-2019)*.

4. Динаміка входження у вершину імен за рангом $\geq 1\%$ (2000 vs 2017-2019) засвідчує: а) значне **збільшення** кількості сучасників (35 \rightarrow 64 %);

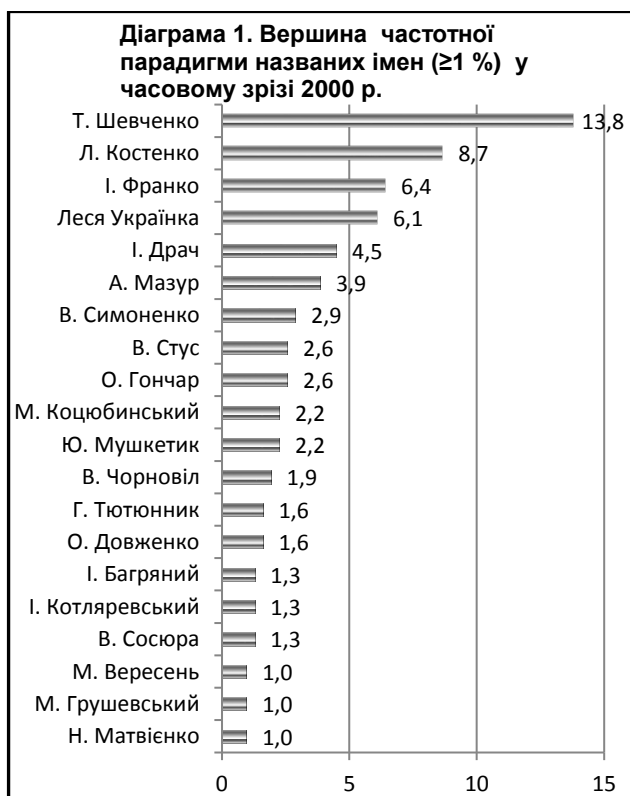
б) радикальне **збільшення** кількості представників мистецтва (5 \rightarrow 23 %); в) значне **збільшення** кількості представників медіа-сфери (10 \rightarrow 18 %);

г) значне **зменшення** кількості письменників (75 \rightarrow 55 %);

г) значне **зменшення** кількості осіб чоловічої статі (80 \rightarrow 59 %).

Показово, що політичні діячі не входять в аналізовані рангові вершини імен, за винятком хіба що актуального на час анкетування (2017-2019) імені

П. Порошенка, яке є останнім у першій їх десятці (2,1 %).

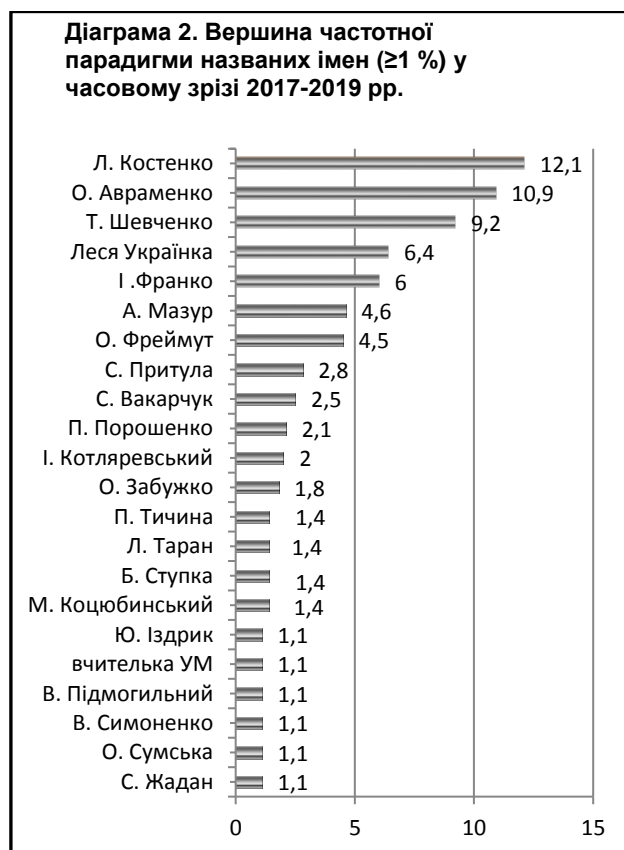
5. Єдина постать з медіа-сфери – *Алла Мазур* упродовж двох десятиліть утримує статус середини частотної вершини (3,9 % – 2000 і 4,6% – 2017-2019), що є показовим з об'єктивних характеристик її власне українського мовлення (тим сам можна мотивувати появу і імені *Лідія Таран* у 2017-2019), на відміну від суб'єктивного називання респондентами імен сучасників лише через певну пасіонарність самої особистості. Часто мовлення останніх не відзначається особливою зразковістю (еталонністю).

6. Так само симптоматично, що, на відміну від медіа-сфери 2000, де «домінують» тележурналісти (*Алла Мазур, Микола Вересень*), у 2017-2019 цей перелік складають переважно шоу-мени і шоу-вумен (*Ольга*

Фреймут, С. Притула, С. Вакарчук). Причому всі вони входять до чільної десятки називань (7-9 ранги). Одне із тлумачень цього феномена – дія законодавчих актів останніх років про «квотування» обсягу державної мови, що призвело до розширення сфери вживання української мови у тих телепродуктах (зокрема, розважальних телешоу), основним глядачем яким є переважно молодь, зокрема і студентська.

7. Феномен імені *О. Авраменко* з його чільною позицією у 2017-2019 (10,9 %!) обумовлений, насамперед, запровадженням так зв. ЗНО для випускників середніх навчальних закладів України і у зв'язку з цим – інтенсивною видавничою і медійною активністю мовознавця, дидактична продукція якого має своєю цільовою аудиторією саме майбутніх студентів.

8. Другий часовий список імен характеризується значним їх оновленням, про що свідчить, зокрема, співвідношення збережених і втрачених імен із рангом $\geq 1\%$ (2000 vs 2017-2019). Так, лише 40 % імен списку 2000 «втрималися» у списку 2017-2019. Це, як можна бачити, імена: *Л. Костенко, Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, Алла Мазур, І. Котляревський, М. Коцюбинський, В. Симоненко*. Вони становлять своєрідне невідчужуване «ядро» відповідного концепту – ЗРАЗКОВА МОВА. «Периферію» складає решта імен, які підтверджують гіпотезу про двомодульну структуру списку і його мобільність у другому, «периферійному» модулі.

9. Зростання ж показника називання імен сучасників у списку 2017-2019 пояснюється, насамперед,

зростанням громадської чи творчої активності їх носіїв або ж у випадку з деякими письменниками – поновним їх «відкриттям» громадськістю через зняття заборон на їхнє ім'я і творчість, а у деяких випадках ще

й як результат ефекту суспільної «іконізації» особи.

10. Прикметно, що в аналізованій серії імен 2017-2019 маємо відчутне зростання імен жінок (20 % → 34,8 %), що є відображенням певних зрушень у статусі і ролі жінки у соціо-культурних процесах.

11. Врахування результатів, обрахованих за відповідними різними змінними соціологічного модуля анкети, безперечно, дадуть можливість деталізувати і уявити узагальнені дані, які аналізувалися у цій статті. Звичайно також, у межах відмінних від студентства референтних груп анкетованих і залежно від певних змінних власне соціологічного модуля отримані дані будуть більшою чи меншою мірою нетотожними.

Як висновки відзначимо, зокрема, таке:

1) Відповіді респондентів на зазначене питання анкети характеризуються природним ступенем суб'єктивності, зумовленою рівнодією таких позамо-вних чинників як часова динаміка, динаміка суспільно-політичного розвитку країни загалом, і соціо-культурного зокрема, котрі, у свою чергу, індивідуально-своєрідно відбиваються у ментальнісній сфері кожного анкетованого;

2) різночасовість анкетування з інтервалом у два десятиліття (!) виявляється релевантною для отримання характерних кількісних і якісних співвідношень між конкретними названими респондентами іменами в аспекті їх (імен) рухливості у часі;

3) попри закономірну маркованість відповідей окремого індивіда, пов'язану із зазначеною суб'єктивністю сприйняття дійсності, відповіді анкетованих виявляють виразну їх стереотипність, зумовлену, зокрема, і якісною релевантністю відповідних референтних груп. Зрештою, маємо справу із універсальною категорією (феноменом) суспільної свідомості, яка виявляється достатньо структурованою і в аналізованому її сегменті

4) як видно із списків імен, що називалися в анкетах, навряд чи йдеться про виборі імен осіб-пріоритетів лише про власне лінгвістичний критерій, якого дотримуються респонденти. Українське мовлення багатьох осіб, чий імена наводяться в анкетах, часто далеке від еталонності з фахової точки зору (за винятком тих, чия досконала мова є фахово обумовленою – письменники, журналісти тощо). Відтак, критерієм тут часто виступають такі характеристики як соціальний статус мовців, їх світоглядні пріоритети, громадська активність, громадянська позиція, їх присутність на поверхні політичних, культурологічних, мистецьких процесів тощо, особливо коли йдеться про імена сучасників;

5) репрезентативна історія кожного імені в охопленому часовому діапазоні є своєрідною, що є доказом належної чутливості анкетованих до індивідуальної «історії» певної особи – носія української мови. Це дозволяє говорити про загальну «діагностувальну» функцію певної референтної групи не лише на предмет компетентності у конкретній сфері діяльності (бездоганність володіння національною мовою), а й на предмет максимальної психо-соціальної толерантності певної суспільної верстви (страту) до окремої постаті загалом. Втім на проблему досконалості мовлення як одну із засад соціального успіху особи уже давно вказують теоретики так зв. *public relations*;

6) отримані результати анкетування дають можливість окреслити сфери необхідної концентрації зусиль усіх причетних до впровадження пріоритетів мовної політики держави, як такі, що від них насамперед залежить формування позитивних ментальнісних стереотипів у свідомості різних стратів сучасного українського суспільства щодо функціональної розбудови рідної мови. Як було з'ясовано, – це, в найширшому сенсі, сфера засобів масової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чемес В.Ф. Українська лінгвосоціометрія: проблеми і здобутки // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. Зб-к наук. праць. Вип. 6. Донецьк, 2002. С. 113-117.
2. Яворская Г. М. Принципы социолингвистического подхода к анализу языка // Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. К.: Наук. думка, 1992. С.16-63.
3. Чемес В. Ф. Персоналізація суб'єктивного уявлення про

- еталонний зразок національної мови (за матеріалами анкетування київських студентів) // Українське мовознавство. Вип. 23. К.: Київський університет, 2001. С.106-120.
4. Чемес В. Ф. Соціолого-психологічні виміри мовно-культурного буття нації (до питання про можливі об'єктивні фактори позитивної дії) // Язык и культура. Четвертая международная конференция. Материалы. Ч. II. К., 1996. С. 152-159.

REFERENCES

1. Chemes V. F. Ukrainian Lingvosociometry: Problems and Achievements // The Typology of Language Meanings in Diachronic and Comparative Aspects. Is. 6. Donetsk, DonGu, 2002. P. 113-117.
2. Iavorskaia G. M. The Principles of the Sociolinguistic Approach to Language Analysis // Methodological Basis of the New Directions in the World Linguistics. Kyiv, Naukova dumka, 1992. P. 16-63.
3. Chemes V. F. Personalization of the Subjective Ideas of Nation-

- al Language Reference Sample (by materials of Kyiv students questioning) // Ukrain's'ke movoznavstvo. Is. 23. Kyiv, Kyiv's'kyi universytet, 2001. P. 106-120.
4. Chemes V. F. Socio-psychological Dimensions of the Cultural and Linguistic Existence of Nation (to the question of possible positive impact factors) // Language and Culture. The Fourth International Conference. Materials. Part. II. Kyiv, 1996. P. 152-159.

Dynamics of students' ideas about the personified reference image of the Ukrainian language

V. F. Chemes

Abstract. Two series (2000 and 2017-2019) of the answers of philology students of Taras Shevchenko National University of Kyiv to one of the questions of the sociolinguistic questionnaire were analyzed in the dynamic aspect, namely: *Please, name the names of 3-5 well-known people whose language, in your opinion, is a standard (sample) of correctness and beauty of the Ukrainian language.* The frequency peak of names (2017-2019) shows a significant increase in the names of contemporaries, a radical increase in art, a significant increase in the media, a significant decrease in the names of writers and men. Sociolinguistic interpretation of relevant data is proposed.

Keywords: *sociolinguistics, longitudinal survey, dynamic aspect, Ukrainian language, personalized image of the reference language, socio-cultural factors.*